

קושטא דמילתא

קובץ ישיבתי לתורת רבני ספרד

גליון י"ג חודש תמוז ה'תשפ"ג

פה ישיבת הר עציון יב"ץ

תוכן העניינים

פיוט לר' שלמה ׳ן גבירול • ספק ברכות להקל
בברכות הנהנין – ר' לירון גורדון • סליחה ל״ז
בתמוז לריה״ל • עיונים בסוגית הנותן שלום לחברו
• מעמדם ההלכתי של מוציאים להורג בשירות
השלטונות – נועם הוכהאוזר • עיונים בסוגית
שירת המלך דוד

ספק ברכות להקל בברכות הנהנין ר' לירון גורדון

הלכות, קב. ד"ה פרש"ם בד"ה להודיעך (כח) שסב"ל שייך רק בברכת המצות כיון שהברכות אינן מעכבות. אבל בברכות הנהנין, כיון שאסור לאכול בלא ברכה,^א אין כאן חשש לברכה לבטלה, שהרי אם לא יברך אסור לו לאכול.^ב הרי מצינו שלפי ר"י, כאשר אדם נמצא בספק אם כבר בירך לא אמרינן סב"ל, אלא אסור לו לאכול עד שיברך.

אכן סברא זו נמצאת כבר בחידושי הריטב"א (שבת, כג: ד"ה אמר אביי), למרות שלא פסק כן למעשה (הלכות ברכות לריטב"א, פ"ב אות כ"ג). גם המאירי כותב כך בשם התוספות (ברכות לה. ד"ה וכל הנהנה), וכן אצל ראשונים נוספים.^ג אמנם, בשו"ת דבר משה לרבי משה אמארייליוו" (ח"ג או"ח סי' ס

שגור בפי כל הכלל המפורסם "ספק ברכות להקל".^ד ואלמיה דין זה מרן החיד"א שכתב (ברכ"י, או"ח סי' ז סק"ג) דאמרינן ספק ברכות להקל אפילו נגד פסק מרן בש"ע. ולכן, נמצאנו תמהים בדברי התוס' בברכות (יב. ד"ה לא לאתויי נהמא), שם הנמרא דנה אם אזלינן בתר עיקר ברכה או שבתר התימה אזלינן, ולא איפשטא שם. ובתוס' שם מובא דעת הרי"ף שפוסקים לקולא, ואפילו פתח בחמרא וסיים בשכרא, יצא. אבל ר"י שם חולק, וסובר שלחומרא אזלינן, וצריך לברך פעם אחרת. והקושיה צועקת מאליה, הרי קיי"ל ספק ברכות להקל, ואמאי עליו לברך פעם אחרת? וכן הקשה המג"א (סי' רט סק"ג). ובגליון הש"ס לרעק"א שם תירץ את דעת ר"י מדברי המהרש"א בפסחים (חידושי

- א. ע"פ הנאמר בברכות לה.
- ב. להרחבה בעניין סב"ל בברכת המצות, עיין בדבריו היסודיים של הרדב"ז בשו"ת (ח"א סי' רכ"ט) שמחלק בין ספק בגוף הברכה לבין ספק במצוה עצמה. וכן בשיעורו של הגר"א וייס נר"ו ("בענין ספק דרבנן לענין ברכה", פרשת אמור, תשפ"א). כמו כן, הדיון כאן מתמקד בברכה ראשונה, אבל לעניין ברכה אחרונה, ואם יש לחלק ביניהם, עיין בדברי מרן הגרע"י (יבי"א, ח"ד או"ח סי' ג' ד"ה ולענין הלכה).
- ג. עיין ספר המכתם (ברכות, ר"פ כיצד מברכין), אורחות חיים (הלכות סעודה, אות י"ט), ספר כלבו (סי' כ"ד ד"ה שכח והכניס).
- ד. הרב חיים משה אמריליוו" היה רב בעיר שאלוניקי במאה ה-י"ח. הוא חיבר מספר ספרים וביניהם

י"ד) כתב לחלק בין "קום ועשה" ל-"שב ואל תעשה" זו"ל:

ובהיותי עסוק בדין זה עלה בדעתי לומר דאע"ג דקי"ל ס' ברכות להקל שלא לא' הברכה, היינו דוקא בשב וא"ת, אבל לעשו' מעשה ולאכול בלא ברכה מס' אי חייב בברכה או לא... אין לומר בזה ספק ברכות להקל ולא יברך כיון דלאומרים דצריך לחזור ולברך, אם אוכל בלא ברכה הוא עובר ע"ד חז"ל דאמרו כל הנהנה מהעולם הזה בלא ברכה מעל, ושב וא"ת עדיף. ולא יאכל עד שישמע הברכה מאחר שחייב לברך ויצא גם הוא י"ח לכ"ע, כיון דאם יברך להאומר שא"צ לברך, ה"ל ברכה לבטלה, ואם יאכל בלא ברכה לאומר שצריך לברך, עובר ע"ד חז"ל דנהנה מעולם הזה בלא ברכה מעל. לכן שב וא"ת עדיף כמ"ש.

יוצא אם כן שיש הבדל לדינא בין בעל הדבר משה לבין שאר הדעות לעיל. שהרי לפי רעק"א, מותר אפילו לברך בעצמו ואין לחשוש לברכה לבטלה, כיון שבלעדי הברכה הזאת אסור לו לאכול ולשתות. וכן הוא בריטב"א ובמאירי. אבל הרב דבר משה

חשש לצד שאינו חייב לברך, וממילא ישמע את הברכה מאחר.

בספר מחזה אברהם לרבי אברהם בן יהודה די בומון' (ס' ל"ח אות י"א) הביא את דברי הרב דבר משה, וכתב שההסבר דהוק קצת. לכן הציע הסבר אחר בדעת ר"י, והעלה ששמא י"ל שר"י סובר שספק דרבנן לקולא דווקא בדיעבד, אבל לכתחילה צריך לחוש בדבר. ממילא, המסופק אם בירך, לכתחילה לא יאכל בלא שיברך, והיינו "לחומרא" של ר"י. אבל בדיעבד לית לן בה משום 'כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה', דביעבד אמרינן סב"ל. לפי הסבר זה, לכאורה אין לחלק בין ברכת הנהנין לברכת המצות, וגם במצב של ספק ברכות לפני עשיית מצוה, לכתחילה יש לברך שוב לפני עשיית המצוה. לסיכום, ראינו ג' הסברים לדעת ר"י שהחמיר במקרה של ספק ברכות. א) דעת רעק"א ע"פ המהרש"א, דלא אמרינן סב"ל בברכות הנהנין מחמת האיסור ליהנות בלא ברכה. ב) הרב דבר משה שכתב דשב ואל תעשה עדיף, ולכן לא יהנה עד שישמע את הברכה מאחר. ג) דעת הרב מחזה אברהם שהסביר שלא אמרינן סב"ל לכתחילה אלא

שו"ת 'דבר משה' ופירוש על הרמב"ם - 'הלכה למשה'. נלב"ע בשאלוניקי בשנת ה'תק"ח (1748).
ה. ג"ל שמחלוקתם קשורה לדיני ספקות, האם מגדירים את המצב מחדש כמצאות של "ספק", או שהספק במקומו עומד, ויש לחשוש לכל האופציות. ואכמ"ל.

יש לעיין, האם בעל הדבר משה יאמר שב ואל תעשה עדיף גם בספק ברכת המצות? האם גם בברכת המצות יש איסור לא לברך, כמו הנהנה מהעולם הזה בלא ברכה? נלע"ד ברור, שבמצוות כמו שופר ולולב, אם אינו יכול לשמוע ברכה מאחר, לא יעלה על הדעת לומר שלא יקיים את המצוה רק בגלל ספק הברכה. אבל יש לשאול למשל לגבי אכילה בסוכה, האם גם כאן יאמר הרב דבר משה ששב ואל תעשה עדיף ולא יאכל לפני שישמע ברכת "לישב בסוכה"? וצ"ע.

ו. **רבי אברהם בן יהודה דריבטון** היה רב ופוסק בשאלוניקי במאה ה"ח. נולד לרבי יהודה, מצאצאי רבי אברהם די בוטון מחבר ספר 'לחם משנה'. כשהיה כבן 43 מונה לכהן כרב הראשי של מונסטיר, תפקיד ששימש בו עד מותו. חיבורו המרכזי הוא 'מחזה אברהם', ספר הלכה ושו"ת שיצא לאור ע"י נכדו בשנת תקנ"ה (1795). נלב"ע בערך בשנת תק"מ (1780).

נדרשים להעמיק קצת יותר במקור לחיוב ברכות הנהנין, והאיסור ליהנות בלא ברכה. הנמרא בברכות (לה-לה): אומרת:

מנא הני מילי? דתנו רבנן: קדש הלולים לה' - מלמד שטעונים ברכה לפנייהם ולאחריהם, מכאן אמר רבי עקיבא: אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך. (...) אלא, סברא הוא: אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה. תנו רבנן: אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה - מעל. (...) אמר רב יהודה אמר שמואל: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה - כאילו נהנה מקדשי שמים, שנאמר: לה' הארץ ומלואה. רבי לוי רמי: כתיב לה' הארץ ומלואה, וכתיב: השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם! לא קשיא, כאן - קודם ברכה, כאן - לאחר ברכה. אמר רבי חנינא בר פפא: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו גזול להקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל, שנאמר: גזול אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש משחית; ואין אביו אלא הקדוש ברוך הוא, שנאמר הלא הוא אביך קנך; ואין אמו אלא כנסת ישראל, שנאמר: שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמן. מאי חבר הוא לאיש משחית? אמר רבי חנינא בר פפא: חבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים.

רק בדיעבד, וממילא צריך שיברך קודם שיהנה, ולכאורה ה"ה גם בברכת המצות. אולם מנגד, מרן הש"ע פסק שבמקרה של ספס ברכות נקטינן לקולא ואפילו מותר לו לאכול. כך מוכח מדבריו בכמה דוכתי, וביניהם (או"ח, סי' ר"ט ס"ג):

כל הברכות אם נסתפק אם בירך אם לאו, אינו מברך לא בתחלה ולא בסוף, חוץ מבה"מ מפני שהוא של תורה.

וכמו כן (או"ח, סי' קס"ז ס"ט):

אם הוא מסופק אם בירך המוציא אם לאו, אינו חוזר ומברך.¹

גם הרמ"א פסק כדעת מרן ונגד ר"י להקל בעניין ספס ברכות, ולכן פסק להקל במחלוקת לגבי הטעם מעט מן התבשיל ובולעו, שפטור מלברך.² כן פסק גם מרן הגרע"י, ונתן גם סברא בדבר (יבי"א, ח"ו או"ח סי' כ"ז):

אולם מאחר שמרן הש"ע (סי' רט) פסק להדיא דלא כדעת ר"י בתוס' ברכות (יב), אלא שאינו חוזר ומברך, אלמא דסב"ל אמרי' גם לענין שיאכל וישתה, שכל שנמנע מחשש איסור של ברכה שא"צ לא הוי בכלל מ"ש שאסור ליהנות מהעוה"ז בלי ברכה.³

הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה

כדי להבין יותר את המחלוקת בעניין זה,

- ז. ועיין גם או"ח סי' קע"ד ס"ד במחלוקת לגבי היין שבתוך הסעודה מיד לאחר הבדלה, האם ברכת יין הבדלה פוטרת אותו, ובדיעבד לא יברך, משום שסב"ל.
- ח. עיין או"ח סי' ר"י ס"ב.
- ט. וכך פסק גם ביבי"א, ח"ד או"ח סי' ג'.

במנחת שלמה (ח"א סי' י"ח אות ח), כותב לדינא כדעת מרן בש"ע וכנגד ר"י והמהרש"א, שגם בברכות הנהנין אמרינן סב"ל. הגרשז"א מסביר שם שאין איסור לאכול שהברכה באה להתיר, אלא יש חיוב לברך לפני שאוכל ושותה – דהיינו להודות ולהלל לקב"ה – ואלמוהו רבנן לחיוב עד שאמרו שהנהנה בלא ברכה כאילו מעל או גזל. אבל הטעם שהוא גזל הוא רק מחמת החיוב לברך, ולא מצד איסור באוכל עד שיברך. הוא מוכיח את דבריו שם מהדינים של בעל קרי ואונן, ששניהם אינם מברכים ברכה לפניו, ומ"מ לא מצאנו שום הגבלה על אכילתם. והרי אונן פטור רק ממצות עשה, אבל אסור בכל האיסורים בין מדאורייתא ובין מדרבנן ואפילו גזירות, וממילא חייב אפילו בנטילת ידים.¹ ולכאורה דין זה קשה על המהרש"א, שאם יש איסור לאכול בלא ברכה, מדוע אונן אינו מברך? אבל לפי הסבר המנחת שלמה, כיון שאונן פטור מלברך, ממילא אין שום איסור באכילה בלא ברכה. ושמא משום זה רש"י פירש איך שפירש.

כשעיינתי בקובץ החשוב "קושטא דמילתא" (גליון י"ב, הודש סיון ה'תשפ"ג) ראיתי שהביאו עיונים בסוגיתנו מתורת רבני ספרד, ובוה מצאתי להביא עוד שתי טענות לפירושו של רש"י. הא', מדברי הבא"ח² בבן

בפירוש דברי ר' חנינא בר פפא, שאמר שהנהנה בלא ברכה כאילו גזול להקב"ה, מפרש רש"י שם שהכוונה שגזול את ברכתו. בחידושי אנדות על אתר, המהרש"א חולק על פירושו של רש"י (לה. ד"ה ל"ק):

"ל"ק כאן קודם ברכה כו'. וענינו כי הכל ברא לכבודו ליתן לו כבוד מעין ברכותיו אבל ליהנות בלא ברכה אין כאן כבודו ועדיין שלו הוא ומה שפירש"י גבי כאלו גזול להקב"ה את ברכותיו כו' א"צ אלא גזול ממש להקב"ה אותו דבר שאוכל ונהנה ממנו דקודם הברכה שלו הוא.

לכאורה נראה לומר, דהיינו המהרש"א לשיטתו – שלא אמרינן סב"ל בברכות הנהנין כיון שיש איסור ליהנות בלא ברכה – הרי אם יאכל בלי לברך, יש חשש לגזול מהקב"ה. אבל לפי פירוש רש"י, שאינו גזול ממש את אותו הדבר שנהנה ממנו אלא רק את ברכה, ממילא במצב של ספק ברכות וחשש לברכה לבטלה, אין לחשוש לגזול ברכה ויאכל מבלי לברך.

אלא שיש להקשות על פירוש רש"י, שלכאורה דברי המהרש"א נראים כפשט הסוגיא. כל דבר בעולם הזה שייך לקב"ה והברכה היא כעין "מתיר" להנאה, וכשנהנה מבלי לברך הוי כאילו גזול אותו הדבר. ומאי דחיקה לרש"י לפרש שגזול את ברכתו?

י. ע"ש שמדמה עניין זה לאיסור לאכול לפני התפילה או קודם קידוש והבדלה, שאין הקידוש בא להתיר את האכילה, אלא כיון שהוא מחוייב לקדש, חז"ל אסרו עליו לאכול עד שיקדש. וכן נמי לעניין האיסור להשתמש בכלי ללא טבילה, ע"ש.

יא. עיין ברכי יוסף יו"ד סי' שמ"א סק"ה שדן בעניין זה ומסיק שאונן אכן חייב בנט"י, אמנם לא יברך.
יב. **רבי יוסף חיים מבבל** (הרי"ח) נולד בבגדאד בשנת התקצ"ה (1835) לרבי אליהו שהיה רבה הראשי של בגדאד. הרי"ח חיבר ספרים רבים בהלכה ובאגדה, מהם ספר 'בן איש חי', שו"ת 'רב פעלים', 'בן יהודע', על הש"ס ועוד. נלב"ע בשנת ה'תרס"ט (1909).

יהודיע:

גם כיוונו באומרם לשון הנאה ולא לשון אכילה ושתייה, לאפוקי מי שאינו נהנה, כגון השותה להעביר האומצא, או האוכל דברים לרפואה שאין לו הנאת חיך בהם, אף על גב דקא אכיל לא מחייב לברוכי.

הרב אלבאז מצביע כאן על נקודה חשובה מאוד. ברכת הנהנין כשמה כן היא, ברכה על ההנאה. הדגשה זאת חשובה, שהרי יש להקשות על המהרש"א, וכי מי שאכל מההקדש לצורך רפואה, ללא הנאת חיך, לא מעל? וכי מי ששתה ממי חברו להעביר האומצא, לא גזל מחברו? ודאי שכן! אלא נראה לומר כמו שפירש רש"י, שהנהנה בלא ברכה גזול את ברכתו של הקב"ה, וממילא מי שפטור מלברך, אין כאן גזל כלל.

עוד נראה לומר, שנחלקו רש"י ומהרש"א בהבנת השקלא וטריא בסוגינתו. בתחילת הסוגיא, הנמרא רוצה ללמוד את החיוב לברך מהפסוק "קדש הלולים לה'", ולאחר שלימוד זה נדחה, אומרת הנמרא "סברא הוא, אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה". נראה שלדעת רש"י, אין שינוי תפיסתי בין תחילת הסוגיא לסופה, אלא מראש באנו ללמוד מהפסוק את החובה להלל לה' לפני שאוכל, ובסוף למדנו את הדבר מסברא, אבל ההבנה במהותה של הברכה נשארת כבתחילה.^{יג} אבל לפי המהרש"א, לא רק הלימוד מהפסוק

ברם יש לחקור מאחר שבירך האדם פעם אחת צריך שיהיה קנוי לו בברכה זו כל מה שיש לו בביתו וברשותו ואמאי כשחוזר ואוכל חוזר ומברך? ונראה לי בס"ד כיון דאנחנו עבדים להשם יתברך כל מה שקנה עבד קנה רבו, ואם כן אין לאדם זכות בנכסיו אפילו רגע אחד, כדין עבד שאין לו קנין בנכסי רבו, אך חסד עשה הקב"ה עמנו שיחול קנין שלנו בנכסינו, כל עוד שהמאכל ההוא שברכנו עליו מונח על השולחן לפנינו, וכיון שנסתלק השולחן חזר הדבר להיות נידון כדינו, שאין קנין לעבד בנכסים אלא הכל חוזר לרבו, ולכך צריך ברכה מחדש.

ואולי ניתן לתרץ את קושיתו בדרך אחרת, והיינו שאה"נ, אם מהותה של הברכה היא להיות קניין או מתיר, אולי היה אפשר לברך אפילו שלא בשעת אכילה, וכ"ש שאם בירך על מאכל המונח על שולחנו ולא אכל את כולו שלא היה צריך לברך פעם נוספת כשיבוא לאכול אותו המאכל. אבל כיון שהברכה באה להודות ולהלל לאבינו שבשמים, הרי הוא צריך לברך דווקא לפני ההנאה.

והב' מדברי הרב שמואל אבן אלבאז:
בפירושו "ויאמר שמואל" שכתב:

יג. הרב שמואל אבן אלבאז היה ראש ישיבה במרוקו במאה ה-י"ח. חיבר כמה ספרים, בהם 'ויאמר שמואל' ובו חידושי על הש"ס. נלב"ע בשנת ה'תק"ט (1749).

יד. וכדברי הגרשז"א במנחת שלמה (שם) שזו סברא ממדת דרך ארץ, ע"ש.

טו. והעיר לי ידיד נפשי הרב אביעד בר אשר נר"ו שניתן לדייק כך גם מהסברו הראשון של תוס' הרא"ש בסוגינתו (ברכות לה. ד"ה וכל הנהנה) שכתב שהסמיכו את עניין המעילה של הנהנה בלא ברכה על הפסוק של קדש הלולים, שיש בו מעילה כקדש. ולפי זה, גם במסקנת הסוגיא, עדיין שייך כאן "קדש הלולים".

ואל תעשה עדיף ולכן ישמע מאדם אחר לפני שיהנה. עוד ניתן להסביר שדעת ר"י כללית יותר וסב"ל היינו רק בדיעבד אבל לא לבתחילה. בנוסף הבאנו תלוות את המחלוקת על פי הבנתם באיסור ליהנות בלא ברכה, וממילא בכל מהותן ותפקידן של ברכות הנהנין, כעין "מתיר" לאכילה, או הלל והודאה לקב"ה. ולסיום ראינו שני מקורות מתורת רבני ספרד שבאו כסיוע לדעת רש"י ודעימיה, שרואה את ברכות הנהנין כהלל, ולכן גם בהן אמרינן ספק ברכות להקל.

נדחה, אלא הגמרא חוזרת בה מכל ההבנה הזאת בברכות הנהנין, ולמסקנה נשארנו עם האיסור ליהנות ללא ברכה הנלמד מסברא.

סיום

במאמר זה ראינו את מחלוקת הרי"ף והש"ע שסוברים דאמרינן ספק ברכות להקל גם בברכות הנהנין, מול דעת ר"י שהחמיר שצריך לברך פעם אחרת. הבאנו שלושה הסברים בדעת ר"י, האם החמיר מחמת האיסור ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה, ולכן בעינן שיברך שוב, או שמא שב

סליחה לי"ז בתמוז

לריה"ל

ועבדי מוסר ואני מוסר
ובאתי במוסר ובמאסרים
ופלח כסלי על רב כסלי
ומה יהי כסלי וידי ירים
ובי יסב ציר כדלת על ציר
וכל יום אקו ציר לבשר אסירים
ו-ה כי להחרים כניד צרים
אנא שעה מעליו ויתגדל

דגלי הרים על מרום הרים
וצו כנהרים לעמך שלום
והשב שרים מבין צרים
כגדים וסרים מא-ל עילום
היה כם חרב לספם חרב
ומימם חרב ועדים תכלום
ונאסר יהי שר והצר יהי סר
ויסר כל צר וידר כחלום
ושם המהלל יהיה מהלל
וישירו כי עתה יגדל.

ימי כלו ועיני כלו
כבוד צר כלוא אשב נבדל
ושח הר נפל והנו נפל
ואני כאפל שכן עם דל
איה צורי סלעי וצורי
יקום לעזרי אל נא יתדל
צור רם על כל ונאדר מכל
בעז כי על כל יתגדל

הה כי שרף לבי שרף
ואתי צרף במצורף יגונים
וכמה אהיה לשמחה אהיה
חלה ונהיה וסכל אונים
מעלה נשיאים הפל נשיאים
ושמים נשיאים כככלי מונים
הה לבי חג למועד וחג
ובי צור חק חג לסבל שאונים
לצירי צרים תמהים ואמרים
מודע אתה ככה דל

